

Розділ II

ІСТОРІЯ СВІТОВОЇ КУЛЬТУРИ

С.С. Іванюк

БОРГИ НАШІ

(Виступ на "круглому столі" "Українська література і Чорнобиль", організованому СПУ та Гете Інститутом)

Улітку 1986 року Київ був як ніколи прекрасний. Щодня поливальні машини змивали пил і сміття з його вулиць. Таким зеленим ми його ще не бачили. Була чарівна літня погода — яскраве гаряче сонце, ніжна прохолода затінку, легенький вітерець...

Налаштуватися на сприйняття цієї краси було дуже важко. Ми намагалися не відчиняти вікон і кватирок, не зловживати сонячним промінням, якомога менше бути на свіжому повітрі, постійно стежили за напрямком вітру. Цілком втративши довіру до засобів масової інформації, ми більше вірили чуткам і рекомендаціям "компетентних" друзів — що їсти, що пити, як поводитися. Ми навіть не зразу могли усвідомити всю недоречність і парадоксальність власної поведінки: всі прагнули не пропустити теле- і радіомовлень про радіаційну ситуацію — і ніхто цій інформації не вірив ні на грам.

Народ знав, що треба пити червоне вино, яке "виводить радіацію". Торгівля тоді глибоко прогнулася перед споживачем, якого до і після в гріш не ставила: по крамницях було до-

статньо дешевих "фауст-патронів" з "Даром лози", любовно перейменованих у "Даром дозу". Вживати щодня певну кількість цього необтяжливого питва було тим легше, що дітей у Києві не було.

Тиждень повагавшись між "радіофобною панікою" та останніми крихтами довіри до міністра охорони здоров'я і рідної Комуністичної партії, на початку травня ми слухняно відіслали дітей хто куди. Не всі зразу помітили, що ще раніше без ніякої команди, без ніяких організаційних заходів, столицю Радянської України залишили птахи.

Постійно натхненні "Даром дозою", ми ходили вулицями найпрекраснішого міста в світі й відчували себе до певної міри героями "Полуничної галявини" І. Бергмана. Там герой блукав містом, де годинники без стрілок, а тут ми, розпачливо переживаючи розлуку з дітьми, доводячи одне одного до екстазу "чорнобильськими" анекдотами, лякаючись мух, що того літа досягли неймовірних розмірів, боялися своєї прекрасної безкрилої столиці, позбавленої майбутнього.

Дійсність згодом виявилася не такою вже й трагічною, як здавалося тоді, але свідомість наша була вражена глибоко.

Чорнобиль не міг не асоціюватися в сприйнятті народу з розвалом комуністичної системи. Все, у що вірила переважна більшість населення, те, що здавалося найкращим і непорушним, раптом виявило цілковиту нежиттєздатність, брехливість, безглуздість. Найпередовіший суспільний лад розкрився страшним паразитом на тлі технологічної цивілізації.

Він виявився кривим дзеркалом, у якому якнайгротескніше відбилися найгірші якості технічного прогресу.

Екологи вважають, що вирішуючи технологічним шляхом одну з своїх проблем, людство тим самим породжує десяток інших, часто зовсім неочевидних, які вповні постануть лише перед майбутніми поколіннями. Іншими словами, кожен винахід, кожне технологічне відкриття — це лиш позика, яку ми беремо у своїх дітей.

Чорнобиль став закономірним символом поєднання технологічного й соціально-економічного авантюризму. Адже комунізм — це також спроба форсованого вирішення проблем людства (я маю на увазі комунізм як вчення, а не лише ту спекуляцію, завдяки якій вдалося на три чверті століття ошукати десятки народів). Втім, історія Радянської держави є яскравим свідченням згубності комуністичних ідей незалежно від того, що сталося в Чорнобилі. Не проаналізувавши всіх можливих наслідків, не придумавши, що робити з відходами, не підготувавшись до всіх мислимих несподіванок, люди з ентузіазмом кинулися використовувати ядерну енергію, — чим не символ історичного шляху Союзу РСР? Ми отруювали землі, щоб мати більші врожаї сьогодні, для себе, ми виснажували надра, щоб компенсувати застарілість технологій в нашій економіці, ми створювали велетенські містамонстри, де нічим дихати, на зразок Краматорська чи Дніпродзержинська, і прирікали наших дітей на пожиттєву прописку в цих отруйних пустелях.

Ми продукували сотні й тисячі тонн книжок і змушували дітей регулярно вживати цю духовну отруту, намагаючись тим самим виростити їх такими ж, як ми, по суті, зберегти свій лад, зробити їх не такими, як ми, а такими, якими нам було б легше керувати. Довівши літературний процес до повного абсурду, ми не отруїли дітей, але виробили в них стійкий опір, протидія від будь-якого ідеологічного впливу.

А потім самі різко змінилися, гнівно відкинули комуністичну ідеологію і стали патріо-

тами своєї незалежної Батьківщини. Звісно, ніяких сутнісних змін не відбулося. Ми лишилися тими ж самими, тільки легко поміняли одну Батьківщину на іншу, використавши слушну нагоду.

Ми друкували безліч статей про знуцання з нашого народу, ми збиралися на мітинги й пленуми, ми влаштовували багатогодинні теледебати, намагаючись переконати одне одного в тому, що ми праві.

А для дітей наші статті, пленуми й теледебати були нудні й нецікаві.

Можливо, ми й могли б їх переконати, якби змусили все це читати, слухати й дивитися. Мабуть, нас добре характеризує той факт, що ми їх не змушували. Але, на мою думку, ми цього не робили не завдяки своїм глибоко демократичним переконанням, а через байдужість до дітей. Нам було просто ніколи ще й ними займатися — інакше ми спробували б *зацікавити* їх. "От здобудемо незалежність, тоді все зразу зміниться, тоді вони все зрозуміють", — так чи приблизно так ми себе заспокоювали. Ми, щоправда, замінили їм підручники на інші, насажені іншою ідеологією.

І за всім цим стояло феодалістське переконання, що за всіх наших метаморфоз вони лишатимуться *слухняними*. Ми навіть не враховували ту очевидну обставину, що слухняними вони не були *ніколи*, що слухняність взагалі не є визначальною властивістю дитячої психології. Навпаки, це визначальна риса соціалістичного реалізму — сприймати бажане за суще, це *наша* іманентна риса.

Ми й раніше вперто ліпили їм зразки для наслідування, прагнучи вирішити сьгоднішні проблеми за їх рахунок. Нам потрібно було, щоб вони добре вчилися того, що ми вважали важливим, і виходили твори про сонми прісних відмінників. Ми не могли добитися продуктивності від мертвонароджених колгоспів, і з'явилися книжки про функціонально заряджених піонерів, які будують ставки для розведення риби, збирають колоски в полі і навчають батьків працювати на комбайні. Ми навіть вирішили були перепідпорядкувати їх, спрямувати їхню слухняність, у яку ми свято вірили, з рідних батьків на батька народів, і розробили міф про героїзм зради, сподіваючись, що всі вони одразу також стануть Павликами Морозовими.

Відсутність очевидних результатів цієї виховної діяльності дитячої літератури ми пояснювали недостатньою кількістю творів на ту чи іншу тему. Кроки назустріч читачеві були досить рідкісним явищем. Втім, вони таки були, й були гідно оцінені. Їх навіть сприймали

тоді як початок нового, як світанок завтрашнього дня української літератури.

"Бу-Ба-Бу", "Пропала грамота", Володимир Діброва, Володимир Цибулько, за традиціями поезії 20-х та 30-х років винесли свої твори за межі куцих тиражів. Вони влаштовували літературні вечори, приходили в школи, де зустрічалися із старшокласниками. Їхня творчість наприкінці 80-х стала певною протиположністю, а почасти й доповненням російським рок-музиці та авангардній літературі І. Ртеньєва, Д. Прігова, Єрофеевих тощо. Ці вечори жахали вчителів, які через розгубленість і непевність політичної ситуації не знали, як реагувати, й тому не забороняли несоцреалізмівської естетики й нелітературної лексики. Їхня розгубленість іще більше надихала юну аудиторію. Поети розмовляли зі школярами їхньою мовою, а вчителі цієї мови не розуміли (дарма, що переважна більшість аудиторії, як і вчителів, була російськомовною, а вірші звучали українською). То були явно опозиційні письменники, а жоден пригноблений не може співчувати опозиції.

А пригнобленість свою підлітки у нашій країні відчувають дуже гостро. Вони не мають джерел прибутку, інтенсивність яких вони могли б хоч якийсь регулювати, це цілковито безправна категорія населення, безправність дітей і підлітків ніяк не можна порівняти навіть з безправ'ям їхніх батьків. Батьки не можуть їх захистити від чорнобильської радіації (масовий виїзд дітей з Києва в південні області республіки в 1986 р. був організований ганебно погано — перевантаженість піонерських таборів та санаторіїв, брак вожатих і вихователів, їхня непідготовленість, погане харчування, внутрішній режим майже на рівні військового стану, — але це також зробила держава; більшість батьків була неспроможна самостійно вирішити таку пробелму), від некомпетентності лікарів, від сваволі вчителів, від мафіозних підліткових угруповань, від індивідуально шкідливого клімату (І сьогодні це страшна проблема для тисяч дітей, вражених різноманітними алергічними та іншими екологічно спричиненими хворобами, батьки яких просто не можуть думати про переїзд до іншої кліматичної зони чи навіть просто поміняти район міста, в якому живуть).

Зрозуміло, така безпорадність батьків не додає дітям поваги до них і аж ніяк не спонукає до "брання прикладу". Більше того, дуже часто вони бачать в батьках головних винуватців свого безправного стану. Втім, за батьками всеж таки визнаються певні права, а що вже казати про шкільних вчителів, які не мають

жодних заслуг у справі народження, вдягання й годування своїх учнів!

Тож у молодих письменниках вбачали мало не пророків. Вони були дорослі, але все розуміли, вони вживали ту ж лексику, що й підлітки, говорили про любов і секс, про куріння і вживання спиртних напоїв, та ще й у присутності вчителів, і ті не могли їх зупинити, не могли сказати, що це непристойно, не могли викликати їхніх батьків. Молода поезія для певної частини шкільної молоді була уособленням звільнення пригнічених.

Ясна річ, сама природа цього захоплення була такою, що надовго її вистачити не могло. Мабуть, слідом за "Пропалою грамотою" і "Бу-Ба-Бу" мусили б з'явитися нові покоління митців, внутрішньо близьких до підлітків та молоді. Власне, на брак епігонства авангардисти 80-х років скаржитися б не повинні. Але не з'явилося типологічно подібних і співмірних за силою таланту молодих митців. Підліткам 90-х уже ніде взяти таких кумирів.

Про них сьогодні взагалі забули. Немає комсомолу, немає партійних пленумів, присвячених проблемам молоді, немає літератури, адресованої юним, немає молодіжної естради. Держава цілком усунулася від виховання підростаючого покоління. Вони їй байдужі і прекрасно це усвідомлюють. Недовіра до батьків підкріплюється агресивною зневагою до їхньої держави. Згадаймо вибори до Верховної Ради. Молодь просто не прийшла голосувати. їм так само байдуже було, кого оберуть пенсіонери, як і державі байдужі вони самі. Майбутнє України дивиться на Захід. Втекти туди, розчинитися там, забути дитинство, забути все своє минуле і минуле свого народу — це не мрії "окремих представників", це стійка і сформована тенденція. А держава без майбутнього — щось подібне ми вже бачили в Києві влітку 1986. Додати безкрилість, яку ми можемо годинами спостерігати по телевізору в трансляціях з залу засідань, найдешевші в світі спиртні напої — і маємо пролонговане хронічне захворювання, спричинене не лише бацилою десятилітньої давності.

Викладачі російської мови та літератури в школі за радянських часів отримували більшу зарплату, тому найбільш здібні йшли на російську філологію, а не на українську. Тож сьогодні талановитих вчителів української літератури в школі — лічені одиниці. Прищепити любов до рідного слова більшості покоління вони не могли. Вчителі історії, зрощені в лещатах вульгарного соціологізму, перебуваючи на *іншу* історію України не спромоглися. Тож історія народу не є духовною цінністю для

нашої молоді. Що ж до умов існування на Батьківщині, то вони ніяк не дотягуються до порівняння з картинками американського життя, яким віддано українські телеекрани. Загравши з російськомовними Сходом і Півднем (до речі, російськомовними в першому, максимум — у другому поколінні), влада відмовляється підтримувати не тільки ренесанс, а й убоге животіння української культури.

Нинішні офіційні ідеологи взагалі питаннями культури переймаються лиш подекуди, а усвідомити, що саме поняття *культура* не існує без поняття *національна культура*, не здатні.

Спробам окремих митців, учених і журналістів якось виправити становище бракує коштів і знову ж таки державної підтримки.

У Львові Тарас Возняк час від часу поновлює спроби випускати культурологічний журнал "Г". Це міг би бути дуже вагомий внесок у розвиток молоді української науки, це могла б бути впливова трибуна для молодих науковців. Це могла б бути продуктивна спроба впровадження в наш науковий обіг досі незнаних тут методологій.

На жаль, "Г" має тираж менше 100 примірників, видається на ксероксі, собівартість одного номера така висока, що позбавляє видавців можливості думати про маркетинг, рекламу, передплату тощо. Хто бодай дотично знайомий з політикою Міністерства Зв'язку в галузі передплати, наприклад, прекрасно розуміє приреченість цього починання.

В Івано-Франківську Юрій Андрухович видає літературно-естетський журнал "Четвер". Це дуже добрий смак, яскраві тексти, чарівне оформлення й надзвичайно прогресивна технічна редакція. Тобто справжня література, професійно, винахідливо й дотепно видана. Чи має "Четвер" шанси стати відомим і багатотиражним? Безперечно, ні. Це не порнографія, не тріллер і не детектив — це не паралітература, яка сьогодні єдина здатна протистояти податковій політиці уряду й інертності читача.

У тому ж таки Львові Олександр Кривенко випускав газету "Пост-Поступ". Гостра, незалежна, іронічна (часом аж надмірно), аналітична — вона мала сформоване коло авторів, свого (переважно молодого) читача і своє обличчя. Виснажений боротьбою за виживання, редактор зрештою перебрався до Києва, а газета стрімко втратила автуру, читача і обличчя. Фінансові справи у видання, можливо, поліпшилися, але Україна втратила дуже багато.

Безумовно, перелік неповний. Я переконаний, що і в інших містах були і є спроби щось зробити самодіяльно, всупереч державній політиці. Це взагалі дуже цікаве явище —

опозиція, більш патріотична, ніж влада, і воно заслуговує на окреме дослідження. А втім, у цьому явищі, швидше за все, немає нічого незвичайного — це, мабуть, закономірно.

Про одну з таких спроб — як на мене, то найуспішнішу, — варто сказати детальніше. Це львівсько-київська радіостанція "Люкс". Серед величезної кількості музичних каналів на ультракоротких хвилях "Радіо — Люкс" вирізняється не лише українською мовою ведучих. Як і інші радіостанції, ця передає сучасну музику, новини й рекламу. Але в своїй музичній політиці "Люкс" має яскраво окреслену індивідуальність — це рівняння на світову рок і поп класику, на кращі досягнення сучасних закордонних колективів і виконавців, а також на сучасну молодіжну музику. Це, власне, єдина молодіжна радіостанція, де звучить справді все найкраще, що є в рок і поп музиці нашої країни.

Не сказати б, що цього найкращого так уже багато. Одні й ті самі пісні тримаються в хіт-парадах протягом кількох місяців. Та це справді якісні твори, що дуже помітно відрізняються від тих зразків російської естради, якими забиті "Ютар", "Мюзік-Радіо", Тала-Радіо" та інші подібні канали. Творчість таких груп і виконавців, як "Брати Гадюкіни", "Плач Єремії", "Мертвий півень", "Пікардійська терція", "Вхід у змінному взутті", Марічка Бурмака тощо ґрунтується на українському мелосі, органічно поєднаному з ірландськими першоджерелами рок-музики. Вони часто використовують вірші Ліни Костенко, Юрія Андруховича, Віктора Неборака, Наталки Білоцерківцеві, що вже вигідно відрізняє їх від офіційних естрадних зірок, героїв Українського радіо, що співають на тексти новоперебудованих комсомольських куплетистів про *Україну — калину, кохання — прощання*, та інші *очі волошкові*.

А от решта ультрахвильових радіостанцій з цілковитою ігнорацією ставиться до української молодіжної музики. За умов глибокого відставання вітчизняного шоу-бізнесу від навіть північних сусідів, відсутності добрих студій звукозапису, власної фірми, яка б випускала на сучасному рівні записані компакт-диски, виживання української рок та поп музики — це також нерівна боротьба ентузіастів проти ворожого оточення. Чи можуть вони існувати лише за рахунок "Радіо-Люкс"? Ясна річ, ні. Тож печаль приреченості на чолі цієї радіостанції створює нездоровий трагізм у сприйнятті слухачем їхніх програм.

Часом вони доводять до розпачу. Молоді, яскраві, дотепні, життєрадісні ведучі, розкута розмова, добрий музичний смак, динамічні ін-

формаційні випуски — скільки ще протягнуть вони в умовах бандитського ринку, де все проти них, навіть слухач?

От і притупцює він у такт шедеврам на зразок:

*Эх, красотка,
Хорошая погодка.
Была бы лодка,
Мы б уплыли с тобой.
Мне не нужна водка,
Была бы любовь.*

А ми тим часом сперечаємося про те, що розвивати в першу чергу — фінанси чи економіку, нагромаджуємо все нові й нові податки на виробника, набираємо закордонних кредитів, за які невідомо чим будемо розраховуватися, згвинчуємо гайки в системі освіти, знову позбавляємо талановитого самостійного вчителя простору для творчості, — розбудуємо самостійну Україну. Для кого?

Ми залишимо їм радіоактивну пустелю з отруєними потоками і полями, вкритими іржавим залізом, залишимо міста, завалені смердючими наслідками наших звершень, беззаконня і корупцію, глибоко вкорінену звичку брехати на кожному кроці.

- Ви наше майбутнє. Ось вам крила.
Летіть!

І полетять. І ми знаємо, куди. І ніякими новозапнутими сталевими завісами ми не втримаємо їх.

Щастя вони там, швидше за все, й не знайдуть — не створені вони для того вирію, не виховані для нього. Можливо, колись озирнуться на нашу землю з ностальгією та розпачливим жалем і співчуттям до нас, своїх батьків нерозумних...

Однак чи в цьому і є та сама втіха, якої ми прагнемо?